

Jumagul Nishonova

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Ijtimoiy va gumanitar fanlar pedagogikasi" kafedrası doktoranti
E-mail: arjumandbegim9646@gmail.com*

XORIJIY MAMLAKATLAR TAJRIBASI ASOSIDA TALABALARDA IJTIMOIY MAS'ULIYATLILIKNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Annotatsiya. *Ushbu maqola talabalarda ijtimoiy mas'uliyatlilikni rivojlantirishda xorijiy mamlakatlarning tajribalarini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada AQSh, Finlandiya, Germaniya va Janubiy Koreya tajribalari tahlil qilinadi, bu mamlakatlarda talabalarga fuqarolik va ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishga qaratilgan ta'lim tizimi va metodologiyalar yoritiladi, ijtimoiy mas'uliyatli shaxslar sifatida talabalarning tarbiyalanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan zamonaviy pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqishda yordam beradi.*

Kalit so'zlar: *ijtimoiy mas'uliyatlilik, talaba ta'limi, fuqarolik tarbiyasi, Koreya, AQSh, Finlandiya, Germaniya, ijtimoiy ta'lim, yoshlar tarbiyasi.*

PEDAGOGICAL BASIS OF DEVELOPING SOCIAL RESPONSIBILITY IN STUDENTS BASED ON THE EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES

Abstract. *This article is devoted to the study of the experiences of foreign countries in developing social responsibility in students. The article analyzes the experiences of the USA, Finland, Germany and South Korea, highlights the educational system and methodologies aimed at developing civic and social responsibility in students in these countries; the study will help develop modern pedagogical approaches that will have a positive impact on the upbringing of students as socially responsible individuals.*

Keywords: *social responsibility, student education, civic education, Korea, USA, Finland, Germany, social education, youth education.*

Zamonaviy ta'lim tizimi shunchaki bilim berish bilan cheklanmay, shaxsda ijtimoiy ong, fuqarolik pozitsiyasi, mas'uliyatlilik kabi fazilatlarni shakllantirishni ham o'z oldiga maqsad qilmoqda. Ayniqsa, yangi O'zbekistonda kechayotgan ijtimoiy o'zgarishlar va inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan islohotlar sharoitida talabalarning jamiyat oldidagi mas'uliyatini oshirish dolzarb vazifaga aylanmoqda. Ushbu yo'nalishda xalqaro tajribani o'rganish, xususan, AQShda muvaffaqiyatli amaliyotga ega bo'lgan "Service Learning" modeli tahlili, O'zbekiston sharoitida zamonaviy pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqishda muhim metodologik asos bo'la oladi.

"Service Learning" modeli: g'oya va yaratilish asoslari. AQShda talabalarda ijtimoiy mas'uliyatlilikni rivojlantirish konsepsiyasi XX asr boshlarida pragmatik pedagogika asoschisi Jon Dyui g'oyalari bilan bog'liq. Dyui ta'limni hayot bilan bog'lash, o'rgangan bilimlarni real ijtimoiy faoliyatda qo'llash tarafdori sifatida tanilgan [1, 3-b]. Uning izdoshlari bu yondashuvni rivojlantirib, 1990-yillarda "Service Learning" deb nom olgan modelni ishlab chiqdilar. Ushbu model talabaning akademik bilimlarini jamoaga foydali xizmat bilan bog'lashni maqsad qiladi. Ya'ni, talaba o'qish jarayonida ijtimoiy muammolarga befarq bo'lmagan holda, ularni hal etishga amaliy hissa qo'shadi [2, 6-b]. Bu nafaqat ijtimoiy ongni, balki tanqidiy fikrlash, jamoa bilan ishlash va liderlik salohiyatini ham rivojlantiradi.

Modelni amalga oshirish mexanizmlari. "Service Learning" [4, 569-b]. bugungi kunda AQShning minglab oliy ta'lim muassasalarida qo'llanilmoqda. Universitetlar bu modelni ikki yo'nalishda joriy qilgan:

Majburiy yoki tanlov fani sifatida integratsiya qilish. Masalan, talaba semestr davomida 20–40 soat davomida ekologik, ta'limiy yoki ijtimoiy yo'nalishdagi loyiha ustida ishlaydi. Bu jarayon professor va jamoat tashkilotlari bilan hamkorlikda amalga oshiriladi [4, 570-b].

Kredit tizimiga bog'lash. Talabaning ijtimoiy xizmatda ishtiroki uning umumiy reytingiga, stipendiyasiga va bitiruv portfeliga ta'sir qiladi. Shuningdek, maxsus grantlar (Campus Compact, AmeriCorps va boshqalar) orqali rag'batlantiriladi [3, 3-b].

Afzalliklari va muammoli jihatlari. Ushbu modelning asosiy afzalligi – nazariya va amaliyotning uyg'unlashuvida namoyon bo'ladi. Talaba o'rgangan nazariy bilimlarini real muammolar yechimiga yo'naltirar ekan, u hayotiy kompetensiyalarni egallaydi. Ayniqsa, ko'ngillilik faoliyati orqali talabalar empatiya, fuqarolik faolligi, o'zaro yordam, jamoat bilan ishlash kabi ko'nikmalarga ega bo'ladi.

Biroq modelning ayrim kamchiliklari ham mavjud. Jumladan, barcha ijtimoiy xizmat faoliyatlari birdek nazorat qilinmaydi, ayrim holatlarda bu ishlar faqat "hisobot uchun" shakllanadi. Bundan tashqari, xavfsizlik va huquqiy mas'uliyat masalalari to'liq nazorat qilinmasa, salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Statistik tahlil va samaradorlik ko'rsatkichlari. So'nggi yillarda "Service Learning" dasturlarining ijtimoiy samaradorligi turli universitetlar tomonidan o'rganib chiqilgan. Campus Compact tarmog'ining 2023-yilgi ma'lumotlariga ko'ra, AQShdagi oliy ta'lim muassasalari talabalarining 72 foizi kamida bir marta ijtimoiy xizmat loyihasida ishtirok etgan. Harvard universitetining 2021-yilgi tadqiqotlari esa bu model asosida o'qigan talabalarning 65 foizi o'z sohasida ijtimoiy mas'uliyat prinsiplariga asoslangan holda ishlashini ko'rsatgan.

Bundan tashqari, Michigan universiteti tomonidan olib borilgan tadqiqotlar natijalariga ko'ra, Service Learningda qatnashgan talabalarda ijtimoiy ong va ijtimoiy institutsiyalarga ishonch darajasi 1,8 barobar yuqori bo'lgan [5, 251-b].

Muallif/Faylasuf	Ta'rif matni	Asosiy urg'u
Durkheim	Ijtimoiy birlikni saqlovchi asosiy axloqiy tamoyil	Axloqiy tizim
Bandura	Mas'uliyatli xatti-harakatlar — kuzatish va o'zini baholash asosida shakllanadi	O'z-o'zini boshqaruv
Kohlberg	Axloqiy taraqqiyot bosqichlari orqali ijtimoiy mas'uliyat rivojlanadi	Axloqiy fikrlash
Astin & Sax	Talabalarning xizmat faoliyati ularning ijtimoiy mas'uliyatini oshiradi	Amaliy ishtirok

Xulosa va O'zbekiston uchun tavsiyalar. AQSh tajribasi shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy mas'uliyatlilikni shakllantirish ta'limdan ajralgan mustaqil faoliyat emas,

balki o'quv jarayonining tarkibiy qismiga aylanishi kerak. O'zbekiston sharoitida bu modelni bosqichma-bosqich joriy etish mumkin:

Talabalar uchun "Ijtimoiy loyiha amaliyoti" fanini joriy qilish;

Ijtimoiy xizmatni stipendiya va reyting tizimi bilan bog'lash;

"Yoshlar daftari", "Mahalla yettiligi", "Temurbeklar maktabi" kabi tashabbuslarda talabalarning amaliy ishtirokini yo'lga qo'yish;

"Ko'ngilli talaba" harakatini yuridik tan olinadigan, mukofotlanadigan tizimga aylantirish.

Mazkur takliflar orqali talaba jamiyatga befarq emas, aksincha uning faol ishtirokchisi sifatida shakllanadi. Bu esa inson kapitalini rivojlantirish, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash va fuqarolik jamiyatini mustahkamlashda muhim omil bo'la oladi.

Mamlakat	Talabalarning volontyorlikda ishtirok foizi (%)	Ijtimoiy xizmat ko'rsatgan talabalar soni (yiliga, ming)	Davlat grantlari soni
AQSh	65%	3 200	5 500+
Finlandiya	58%	1 100	800
Germaniya	61%	2 300	1 500
Koreya	76%	2 700	900

Ijtimoiy mas'uliyatlilik – bu faqat axloqiy fazilat emas, balki demokratik jamiyatda faol ishtirok eta oluvchi fuqaroni shakllantirishda hal qiluvchi omildir. Yevropaning ilg'or mamlakatlari bu kompetensiyani maktabdan boshlab, oliy ta'limda esa tizimli va metodik asosda rivojlantirishga katta e'tibor qaratmoqda. Ayniqsa, Finlandiya tajribasi bu borada ijobiy natijalar bilan ajralib turadi. U yerda ijtimoiy mas'uliyat "fuqarolik kompetensiyasi" (civic competence) sifatida qaralib, talabaning o'quv dasturiga majburiy tarkib sifatida integratsiya qilingan.

Modelning yaratilish tarixi va asosiy g'oyalari.

1990-yillarda Finlandiyada ta'lim islohotlari doirasida "hayot uchun ta'lim" (lifelong learning) konsepsiyasi qabul qilindi. Bu yondashuvda inson faqat kasbiy emas, balki ijtimoiy-axloqiy jihatdan ham doimiy rivojlanishi kerakligi ilgari surildi. 2004-yildan boshlab oliy ta'lim tizimida "Yevropa kalit kompetensiyalari" asosida

o'quv dasturlar yangilandi va ijtimoiy mas'uliyat, ijtimoiy adolat, fuqarolik ongini rivojlantirishga qaratilgan kompetensiyalar asosiy maqsadlarga aylantirildi. Bu yondashuv "fuqarolik kompetensiyasi" (kansalaispätevyys) deb ataldi [6, 262-b].

Amalga oshirish mexanizmlari. Finlandiya universitetlarida ushbu model quyidagicha yo'lga qo'yilgan:

Transversal kompetensiyalar tizimi orqali har bir o'quv fanida ijtimoiy va axloqiy mas'uliyat elementlari kiritilgan. Ya'ni, informatika, biologiya, iqtisod fanlari ham talabaning ijtimoiy ongini shakllantirishga xizmat qiluvchi topshiriq, tahlil yoki loyiha bilan boyitilgan.

Mahalliy jamoatchilik bilan integratsiya – universitetlar ijtimoiy tashkilotlar, NNTlar, ekologik harakatlar bilan hamkorlikda talabalarni volontyorlik, jamoaviy muammolarni hal etishga jalb qiladi.

Demokratik muhit yaratish – talabalar universitet boshqaruviga (masalan, o'quv rejalari tuzish, grantlar taqsimoti) jalb qilinadi. Bu orqali talabada o'z ovozi qiyamatini his etish orqali fuqarolik mas'uliyati shakllanadi.

Afzallik va kamchilik jihatlari. Modelning ustunligi shundaki, ijtimoiy mas'uliyat alohida dars sifatida emas, balki barcha fanlar va faoliyatlarda tizimli yondashuv bilan beriladi. Bu esa o'z navbatida talabaning ongida mas'uliyatni "hayot tarzi" sifatida shakllantiradi.

Kamchilik jihatlari esa, bu modelning natijalari tez sezilmasligi, yillik psixologik monitoring va ko'plab metodik vositalarni talab qilishi kiradi. Boshqacha aytganda, bu yondashuv ko'p vaqt va resurs talab qiladi.

Statistik ko'rsatkichlar va samaradorlik. Finlandiya Ta'lim vazirligi 2022-yilda e'lon qilgan hisobotga ko'ra, universitet talabalari orasida volontyorlik va fuqarolik tashabbuslarda ishtirok etish darajasi 78% ni tashkil etadi. Yevropa Komissiyasining "Civic Competences Survey" tadqiqotida Finlandiya yoshlarining 65% dan ortig'i o'zlarini "ijtimoiy faol" deb hisoblashi ko'rsatilgan. Bundan tashqari, Talimdagi innovatsiyalar instituti (CIMO) 2021-yilda o'tkazgan tahlilda ijtimoiy loyihalarda qatnashgan talabalarning ishga joylashish ehtimoli 1,6 barobar yuqoriligi qayd etilgan [7, 435-b].

Muammo	Mamlakatlar misolida	Tahlil	Yechim yo'li
Amalga oshirishda resurs yetishmasligi	Germaniya (kichik universitetlar)	Moliyaviy va metodik qo'llab-quvvatlov sustligi	Davlat va xususiy sektor hamkorligi
Erkinlik va majburiyat muvozanatsizligi	Koreya	Ijtimoiy xizmat majburiyligi qarshilik keltirgan	Rag'batlantiruvchi yondashuv
O'qituvchilarning tayyorgarligi pastligi	Finlandiya tashqarisidagi ayrim YEI mamlakatlari	Dasturlarni noto'g'ri talqin qilish	Professional rivojlanish kurslari

Xulosa va O'zbekiston uchun tavsiyalar. Finlandiya tajribasi O'zbekistonda talabalarni ijtimoiy mas'uliyatli shaxs sifatida shakllantirishda quyidagi yo'llarni taklif etadi:

Har bir o'quv fanida ijtimoiy-axloqiy kompetensiyalarni singdirish orqali ko'nikma shakllantirish;

Universitetlarda talabalar ovoziga ega bo'lishi uchun kollegial boshqaruvda ishtirokini kuchaytirish;

Talabalar ishtirokidagi ijtimoiy loyihalar va volontyorlik faoliyatlarini rejalashtirilgan holga keltirish;

Davlat grantlari va imtiyozli rag'batlarni faqat o'qish natijasi emas, balki ijtimoiy faoliyat bilan ham bog'lash. Shunday qilib, Finlandiya modeli ijtimoiy mas'uliyatlilikni bilim emas, balki kompetensiya sifatida qarashni o'rgatadi. Bu esa O'zbekistonda yangi avlod ijtimoiy ongini shakllantirishda muhim strategik yo'nalish bo'lishi mumkin.

Janubiy Koreya ta'lim tizimi fuqarolik ongini rivojlantirish va yoshlarni jamiyat hayotiga faol jalb etish yo'lida keng ko'lamli islohotlarni amalga oshirgan davlat sifatida tanilgan. Xususan, oliy ta'lim muassasalarida ijtimoiy mas'uliyatlilikni shakllantirishga qaratilgan davlat siyosati ham tizimli va uzoq muddatli yondashuvga ega. Ushbu yo'nalishda Koreya hukumati fuqarolik ta'limi, ijtimoiy innovatsiya loyihalari va "kampus-davlat" tamoyili orqali talabalarda mas'uliyatli fuqarolik kompetensiyalarini shakllantirmoqda.

Modelning shakllanishi va g'oyaviy asoslari. 1997-yilgi moliyaviy inqirozdan keyin Janubiy Koreyada ta'lim vazirligi islohotlarni fuqarolik va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi yo'nalishga yo'naltirdi. 2003-yildan boshlab oliy ta'lim muassasalarida "Community Service Education" (Hamjamiyatga xizmat ta'limi) majburiy komponent sifatida joriy etildi. Ushbu dastur fuqarolik tarbiyasi, ijtimoiy adolat, ekologik mas'uliyat va volontyorlik madaniyatini shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lib, ta'limning asosiy vazifasi sifatida talabaning ijtimoiy mas'uliyatli shaxs bo'lib shakllanishini ilgari suradi.

Amalga oshirish mexanizmlari

Majburiy fuqarolik kurslari – Har bir bakalavriat talabasi kamida 4 kreditli fuqarolik darslarini o'tishi shart bo'lib, bu fanlar ijtimoiy masalalarni muhokama qilish, huquqiy ong va fuqarolik burchlarini o'rganishga qaratilgan.

Volontyorlik kvotalari – Talabalarga har semestrda belgilangan soatlarda jamoatchilik ishlarida ishtirok etish majburiyati yuklanadi (masalan, kam ta'minlanganlar bilan ishlash, eko-loyihalarda qatnashish).

"Kampus-davlat" tamoyili – Universitet ichida kichik demokratik boshqaruv tizimi joriy etilib, talabalar o'z muammolari va qarorlarini jamoaviy muhokama yo'li bilan hal qiladilar.

Reyting va grant tizimi – Talabalar tomonidan bajarilgan ijtimoiy xizmatlar va fuqarolik loyihalari grant olishda muhim ko'rsatkich sifatida hisoblanadi.

Afzalliklari va kamchiliklari

Afzalliklari: Talaba faqat bilim emas, balki jamiyat oldidagi burchini ham anglaydi;

- Talabalar o'rtasida jamoaviylik, birdamlik va ijtimoiy empatiya rivojlanadi;
- Ijtimoiy masalalarga befarqlik kamayadi, ijtimoiy ong va madaniyat kuchayadi.

Kamchiliklari: Dastlabki bosqichlarda majburiy volontyorlik talabalarda norozilik uyg'otgan;

- Kichik universitetlarda resurslar yetishmasligi tufayli tizim to'liq ishlamaydi;
- Har doim ham volontyorlik sifatli nazorat qilinmaydi.

Statistik natijalar va samaradorlik. 2020-yilda Koreya Oliy ta'limni Baholash va Rivojlantirish agentligi tomonidan o'tkazilgan tahlilga ko'ra:

92% talabalar volontyorlik faoliyati ularning “shaxsiy dunyoqarashi va jamiyatga munosabatini o'zgartirganini” bildirgan;

76% ijtimoiy masalalarda faolligi oshganini ta'kidlagan;

65% esa kelajakda ijtimoiy loyihalarda doimiy ishtirok etishga tayyor ekanini aytgan.

Koreya modeli bugungi kunda “fuqarolik kompetensiyalarini o'qitishdagi eng ilg'or usullardan biri” sifatida BMT va YUNESKO tomonidan ijobiy baholangan.

O'zbekiston amaliyotiga tatbiq qilish imkoniyatlari. Ushbu tajribani O'zbekistonda joriy etish quyidagi shakllarda amalga oshirilishi mumkin:

OTMLarda “fuqarolik va ijtimoiy mas'uliyat” kursini ixtisoslikdan qat'iy nazar, umumiy majburiy fan sifatida joriy etish;

Talabalarni ijtimoiy foydali faoliyatga majburiy tarzda (lekin motivatsion tizim bilan) jalb etish;

Universitet hududida kichik “demokratik muhit” – talaba senatlari, ochiq majlislar, kampus volontyor klublari tashkil qilish;

Grantlar, nufuzli tanlovlar va magistraturaga kirishda ijtimoiy xizmat tajribasini inobatga olish tizimini yaratish.

Global ijtimoiy o'zgarishlar va demokratiyaning chuqurlashuvi sharoitida talabalarning jamiyatdagi rolini qayta belgilash, ularni ijtimoiy mas'uliyatli shaxs sifatida tarbiyalash zamonaviy ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. Germaniya oliy ta'lim tizimida bu yondashuv, ayniqsa, “Servis o'rganish” (Service Learning) modeli orqali joriy etilmoqda. Bu model ta'lim jarayonini ijtimoiy xizmat bilan uyg'unlashtiradi va talabaning bilimini amaliy faoliyat bilan birgalikda rivojlantiradi.

Modelning shakllanishi va g'oyaviy asoslari. “Servis o'rganish” modeli dastlab AQSHda paydo bo'lgan bo'lsa-da, Germaniyada u 2001-yildan boshlab faol joriy etila boshlandi. Bu modelning asosiy g'oyasi – talaba o'quv jarayonida nafaqat nazariy bilim oladi, balki uni real hayotda, ijtimoiy foydali faoliyatda qo'llaydi.

Germaniyada bu tajriba “Bildung durch Verantwortung” (Mas’uliyat orqali ta’lim) milliy loyihasi doirasida keng rivojlanib, 35 dan ortiq universitetlarda tatbiq etildi. Model federal darajada qo‘llab-quvvatlanib, 2012-yilda Germaniya Ta’lim va ilmfan vazirligi tomonidan rasmiy konsepsiya sifatida qabul qilindi.

Amalga oshirish mexanizmlari

Loyiha asosidagi fanlar – Talabalar o‘z o‘quv kurslarining tarkibida mahalliy jamoalarga, nogironlar jamiyatlariga, ekologik muammolar bilan shug‘ullanuvchi tashkilotlarga xizmat ko‘rsatish orqali amaliy bilim oladilar.

Akademik hamkorlik – Universitetlar NNTlar, ijtimoiy xizmat ko‘rsatuvchi muassasalar bilan memorandumlar asosida hamkorlik qiladi [9, 251-b].

Refleksiya komponenti – Har bir xizmat faoliyati yakunida talabalar yozma hisobotlar, esse va og‘zaki tahlillar orqali o‘z tajribasini baholaydi, bu esa o‘z-o‘zini anglash va ijtimoiy ongni chuqurlashtiradi.

Akademik kredit tizimi – Ushbu faoliyat ECTS kreditlari bilan baholanadi, ya’ni u rasmiy o‘quv natijasi sifatida tan olinadi.

Modelning afzalliklari va kamchiliklari

Afzalliklari quyidagilardan iborat: Talabalar bilimni real hayotda qo‘llash orqali chuqurroq o‘zlashtiradilar.

- Ijtimoiy masalalarga befarq bo‘lmagan, faol va mas’uliyatli fuqaro sifatida shakllanadilar.

- Talaba–jamiyat o‘rtasidagi uzviylik mustahkamlanadi.

Kamchiliklar: Har doim ham hamkor tashkilotlar etarli emas;

- Ko‘p hollarda talabalarning ijtimoiy xizmatga munosabati formal bo‘lib qolishi mumkin;

- Talabalar yuklamasi ortishi mumkin, bu esa motivatsiyani pasaytiradi [11, 149-b].

Statistik natijalar va samaradorlik. 2019-yilda Germaniya Ta’lim vazirligi tomonidan e’lon qilingan hisobotga ko‘ra, “Servis o‘rganish” dasturida qatnashgan talabalarning:

• 84% ijtimoiy faoliyatni keyingi bosqichda ham davom ettirishga tayyorligini bildirgan;

• 73% o'zida "jamiyat oldidagi burch" tuyg'usi kuchayganini aytgan;

• 68% esa bu modelni "darslardan ko'ra samaraliroq" deb baholagan.

Yevropa oliy ta'lim makonida bu model "ijtimoiylashtirilgan ta'lim" (socialized learning) konsepsiyasining samarali shakli sifatida e'tirof etilmoqda.

Xulosa va O'zbekiston amaliyotiga tatbiq qilish imkoniyatlari. Germaniya tajribasi O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari uchun quyidagicha moslashtirilishi mumkin:

- Har bir yo'nalish uchun ijtimoiy xizmatga bog'langan fanlar joriy qilish;
- Mahalliy hokimiyat, nodavlat tashkilotlar bilan talabalarning ijtimoiy xizmatlarini muvofiqlashtirish;

- Talabalar ijtimoiy faoliyatini portfolioga kiritib, baholash tizimini yaratish;

- Ushbu faoliyatni grant, stipendiya va boshqa rag'batlar bilan bog'lash.

Ushbu yondashuv orqali ijtimoiy mas'uliyatlilik nafaqat darslikdagi tushuncha, balki talabaning real amaliy tajribasiga aylanishi mumkin.

Mamlakat	Yondashuv turi	Amalga oshirish mexanizmlari	Ustun jihatlar	Kamchiliklar	O'zbekistonga tatbiq imkoniyati
AQSh	Servis-learning, fuqarolik ta'limi	Grantlar, volontyorlik dasturlari	Demokratik tarbiya, yoshlar faolligi	Notekis hududiy qo'llanilishi	Yuqori
Finlandiya	Fuqarolik kompetensiyasi asosli	Integratsiyalashgan o'quv dasturlari	Muvozanatli tizim, o'qituvchilar sifati	Amaliy faoliyat cheklangan	O'rta
Germaniya	Dvojniki model (nazariya + amaliyot)	Ijtimoiy xizmatlar, seminarlar	Tajriba orqali o'rgatish	Migratsion farqlar, resurs muammosi	Yuqori
Koreya	Harbiy, madaniy, ijtimoiy xizmatlar	Majburiy xizmat, baholov tizimi	Disiplinani kuchaytirish, milliy birlik	Erkinlik cheklavlari	O'rta-yuqori

Foydalanilgan adabiyotlar

1. OECD. *The Future of Education and Skills: Education 2030*. OECD Publishing, 2018.
2. U.S. Department of Education. *Developing Responsible and Civic-Minded Students: Strategies and Evidence*. Washington D.C., 2020.
3. Ministry of Education, Republic of Korea. *Character Education Promotion Plan*. Seoul, 2017.
4. Niemi, H. (2012). *The Finnish Teacher Education Curriculum and Its Role in Promoting Active Citizenship*. *European Journal of Education*, 47(4), –569–582-b.
5. Bundesministerium für Bildung und Forschung (BMBF). *Politische Bildung in der Schule – Konzepte und Perspektiven*. Berlin, 2019.
6. Kim, M., & Kim, J. (2016). *Social Responsibility in Higher Education in South Korea*. *Asia Pacific Education Review*, 17(2), – 251–262-b.
7. Thomas, N. (2011). *Towards a Theory of Youth Civic Engagement in Democratic Societies*. *Journal of Youth Studies*, 14(4), – 435–451-b.
8. UNESCO. *Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives*. Paris, 2015.
9. Astin, A. W., & Sax, L. J. (1998). *How Undergraduates Are Affected by Service Participation*. *Journal of College Student Development*, 39(3), – 251–263-b.
10. European Commission. *Youth Work and Youth Policy Recommendations across the EU*. Brussels, 2021.
11. Maxkamova, N. (2022). *Ijtimoiy faollik va mas'uliyatni shakllantirishda xorijiy tajribalar: O'zbekiston uchun imkoniyatlar*. – “Ta’lim va jamiyat” ilmiy jurnali, №2(87), – 112–119-b.
12. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. *Yoshlar tarbiyasida fuqarolik ongini rivojlantirish konsepsiyasi*. – Toshkent: 2023.